

HỢP TÁC DU LỊCH PHILIPPINES – TRUNG QUỐC TRONG HAI THẬP NIÊN ĐẦU THẾ KỶ XXI

TRẦN THÁI BẢO*
NGUYỄN HỮU PHÚC**

Tóm tắt: Năm 1975 trở thành một dấu mốc quan trọng trong tiến trình phát triển quan hệ giữa hai nước Philippines và Trung Quốc khi hai nước chính thức thiết lập quan hệ ngoại giao. Trải qua nhiều thăng trầm lịch sử, mối quan hệ này vẫn tiếp tục phát triển và đạt được những thành tựu quan trọng, nhất là trên lĩnh vực hợp tác du lịch. Trong hai thập kỉ đầu của thế kỉ XXI, sự trỗi dậy của Trung Quốc cũng như nhu cầu hợp tác từ phía Philippines đã góp phần thúc đẩy sự hợp tác mạnh mẽ trên hầu hết các phương diện từ kinh tế, chính trị và văn hóa, xã hội giữa hai nước. Đây chính là nhân tố thúc đẩy quan hệ song phương Philippines - Trung Quốc phát triển, đi đến hợp tác toàn diện, lâu dài và ổn định vì lợi chung của hai nước trong bối cảnh mới. Bài viết đi sâu phân tích những nhân tố và thành tựu trong lĩnh vực hợp tác du lịch giữa Philippines và Trung Quốc, từ đó đưa ra một vài nhận xét về hợp tác du lịch giữa hai nước trong hai thập niên đầu thế kỷ XXI.

Từ khoá: Philippines, Trung Quốc, hợp tác, du lịch,

Mở đầu

Philippines là một quốc đảo có nhiều bãi biển đẹp nổi tiếng, thời tiết nắng ấm và sự đa dạng sinh học, nền văn hóa độc đáo và phức hợp - nơi giao thoa giữa Đông và Tây. Vì thế, Philippines trở thành điểm đến hấp dẫn của du khách trên toàn thế giới nói chung và Trung Quốc nói riêng. Do đó, du lịch trở thành một trong những ngành kinh tế mũi nhọn, có vai trò hết sức quan trọng trong chiến lược phát triển kinh tế của Philippines. Không những có thể kiếm thêm thu nhập, tạo doanh thu cho các doanh nghiệp lữ hành, du lịch, du lịch cũng chính là một kênh quan trọng để quảng bá hình ảnh đất nước, con người Philippines tới cộng đồng quốc tế. Trong khi đó, du lịch đã trở thành một trong những ngành phát triển nhanh nhất của nền kinh tế quốc dân ở Trung Quốc. Năm 2009, Ủy ban Cải cách và Phát triển quốc gia đã chỉ rõ rằng ngành du lịch cần được phát triển thành một ngành trụ cột chiến lược của nền kinh tế quốc dân, từ đó xác định vị trí chiến lược của ngành du lịch trong nền kinh tế lớn thứ hai thế giới hiện nay.

* NCS. ThS. Trường Đại học Khoa học, Đại học Huế

** ThS. Hội Khoa học Lịch sử tỉnh Thừa Thiên Huế

1. Tiền đề hợp tác du lịch giữa Philippines và Trung Quốc

Thứ nhất, Philippines là một quốc đảo, gồm khoảng 7.100 hòn đảo lớn nhỏ khác nhau, nằm ở khu vực phía Tây Bắc Thái Bình Dương, với tổng diện tích khoảng 300.000 km². Các đảo có thể được chia thành ba khu vực: khu vực phía Bắc tập trung ở đảo Luzon, khu vực trung tâm của Visayas, và khu vực phía Nam tập trung ở đảo Mindanao. Philippines có số dân trên 109 triệu người⁽¹⁾, là một thị trường rộng lớn, là một nước đang phát triển với nguồn nhân lực dồi dào, là một trong những nước sáng lập ASEAN (Association of Southeast Asian Nation - ASEAN), có tầm ảnh hưởng lớn ở khu vực, lại là một đối tác truyền thống của Mỹ. Đây là những yếu tố khiến Trung Quốc chú trọng đến việc phát triển quan hệ với Philippines. Trên thực tế, chính mối quan hệ này đã góp phần vào sự tăng trưởng của Trung Quốc từ thập niên đầu của thế kỷ XXI. Quan hệ với Philippines giúp Trung Quốc mở rộng không gian du lịch quốc tế.

Thứ hai, Philippines và Trung Quốc được biết đến là những quốc gia có nhiều di sản văn hóa và thiên nhiên hấp dẫn, đặc biệt có nhiều di sản lớn được UNESCO công nhận. Với địa hình khá đặc thù, được cấu thành từ các hòn đảo khác nhau, thêm vào đó là lịch sử lâu đời, hiện nay Philippines có ít nhất 144 nhóm ngôn ngữ dân tộc khác nhau, mỗi nhóm có nền văn hóa riêng biệt, cũng chính vì lẽ đó Philippines có một nền văn hóa đa dạng bản sắc dân tộc. Đặc biệt, Philippines có 06 di sản thế giới được UNESCO công nhận nằm rải rác ở 09 địa điểm khác nhau (Vigan, Khu phức hợp nhà thờ Santa Maria, Khu phức hợp nhà thờ Paoay, Khu phức hợp nhà thờ San Agustin, Khu phức hợp nhà thờ Miagao, Ruộng bậc thang của Cordilleras bao gồm năm cụm ruộng lúa khác nhau, Công viên tự nhiên Tubbataha Reefs, sông ngầm Puerto Princesa và núi Hamiguitan Wildlife Sanctaury), 02 thành phố di sản thế giới được UNESCO công nhận (Vigan và Miagao), 01 thành phố Sáng tạo (Baguio), 03 Khu Dự trữ sinh quyển (Palawan, Albay và Puerto Galera), 07 địa điểm đầm lầy Ramsar (Las Piñas-Parañaque, Hồ Naujan, Puerto Princesa, rạn san hô Tubbataha, Olango, đầm lầy Agusan và vùng đầm lầy ven biển Negros) và 08 Công viên Di sản ASEAN (Vườn quốc gia Mount Apo, Núi Iglit- Vườn quốc gia Baco, Vườn quốc gia Mount Kitanglad, Vườn quốc gia Mount Makiling, Công viên tự nhiên Tubbataha Reefs, Khu bảo tồn động vật hoang dã núi Hamiguitan và Vườn quốc gia Timpoong-Hibok -Hibok) ở Philippines. Trong khi đó, là một quốc gia nằm ở khu vực Đông Bắc Á, một trong những nền văn minh đầu tiên của nhân loại, Trung Quốc sở hữu nhiều tài nguyên du lịch văn hóa cũng như tự nhiên, trong đó có thể được chia thành ba nhóm chính: Di sản thiên nhiên, di sản lịch sử - văn hóa và phong tục tập quán dân gian. Sự bổ sung hợp lý cho nhau về sản phẩm du lịch, hợp tác văn hóa giữa Philippines và Trung Quốc sẽ là cầu nối quan trọng giúp quảng bá hình ảnh đất nước, con người, âm thực giữa hai quốc gia.

Thứ ba, năm 2001, Chính phủ Philippines đã tuyên bố du lịch là một trong các trụ cột quan trọng để tăng trưởng kinh tế bền vững. Tiếp đó, Philippines cũng thông qua Chiến lược Du lịch sinh thái quốc gia (NES), xác định các mục tiêu của du lịch sinh thái như sau: i) Phát triển các sản phẩm du lịch sinh thái có tính cạnh tranh toàn cầu; ii) phát triển thị trường du lịch sinh thái có trách nhiệm và iii) tối ưu hóa lợi ích cộng đồng và nâng cao chất lượng trải nghiệm của du khách từ du lịch sinh thái. Kế hoạch Phát triển trung hạn của Philippines 2001-2004 (MTPDP) có chương cụ thể về vai trò và đóng góp của ngành du lịch đối với nền kinh tế để đạt được các mục tiêu quốc gia là tập trung vào xóa đói giảm nghèo, tạo việc làm và tăng cường cơ sở hạ tầng. Trong năm 2009, ngành du lịch đã được hồi sinh nhờ sự thông qua của RA 9593, còn được gọi là Đạo luật Du lịch năm 2009. Với Đạo luật này, Chính phủ Philippines khẳng định du lịch là một yếu tố không thể thiếu của nền kinh tế quốc dân và là một ngành công nghiệp có tầm quan trọng với lợi ích quốc gia, phải được khai thác như một nhân tố thúc đẩy tăng trưởng kinh tế - xã hội và khẳng định văn hóa, để tạo ra đầu tư, ngoại hối và việc làm và nâng cao ý thức quốc gia, niềm tự hào cho người dân Philippines. Với những mục tiêu và chiến lược phát triển kinh tế bền vững, hợp tác du lịch giữa Philippines và Trung Quốc được coi là lĩnh vực ưu tiên có thể thúc đẩy phát triển kinh tế - xã hội, xóa đói giảm nghèo, bảo vệ di sản văn hóa và thiên nhiên.

2. Thành tựu hợp tác du lịch giữa Philippines - Trung Quốc

Đối với Philippines và Trung Quốc, du lịch được xác định là ngành kinh tế “mũi nhọn” - ngành công nghiệp “không khói” của đất nước, đóng góp nhiều vào sự phát triển kinh tế của hai quốc gia này. Trong hai thập kỉ đầu thế kỉ XXI, quan hệ hợp tác song phương Philippines - Trung Quốc trên lĩnh vực du lịch đã thu được một số kết quả nhất định. Năm 1997, các chuyến du lịch của nhóm công dân Trung Quốc đến Philippines chính thức được triển khai, và Philippines trở thành một trong những quốc gia mở cửa sớm nhất cho các nhóm công dân Trung Quốc đi du lịch nước ngoài. Năm 1998, hơn 40.000 du khách Trung Quốc đã đến thăm Philippines và số lượng du khách Trung Quốc đến thăm Philippines đã tăng lên ở các mức độ khác nhau hằng năm. Cho đến nay, hơn 500.000 du khách Trung Quốc đã đến thăm Philippines, và quốc gia Đông Nam Á này đã trở thành điểm đến du lịch nước ngoài lớn thứ chín của công dân Trung Quốc⁽²⁾.

Là một điểm đến du lịch của du khách Trung Quốc, Philippines có những lợi thế chính là mở cửa sớm, quãng đường ngắn và giá cả tương đối rẻ. Tuy nhiên, với sự gia tăng của các điểm đến du lịch nước ngoài cho người dân Trung Quốc, số lượng du khách Trung Quốc đến thăm Philippines đã bị hạn chế. Năm 2005, số lượng công dân Trung Quốc đến Philippines là 119.000 người, tăng 16% so với năm 2004, thấp hơn nhiều so với 370.000 công dân Trung Quốc đến Malaysia, 480.000 người đến Singapore và 600.000 người đến

Thái Lan trong cùng một năm. Có nhiều nguyên nhân khác nhau lý giải tại sao khách du lịch Trung Quốc lại chọn những tuyến điểm du lịch khác. *Thứ nhất*, người dân Trung Quốc ngày càng chọn nhiều tuyến đường để đi du lịch nước ngoài, và yêu cầu về sở thích của họ đối với các điểm đến không ngừng được cải thiện. Các tour du lịch tham quan đơn giản không còn có thể đáp ứng đầy đủ yêu cầu của du khách Trung Quốc. *Thứ hai*, do trận động đất và sóng thần xảy ra vào năm 2004, dịch cúm gia cầm sau đó và tình trạng du lịch kém an toàn ở một số vùng của Philippines. *Thứ ba*, khả năng tiếp cận chưa được cải thiện. Mặc dù khoảng cách giữa Trung Quốc và Philippines rất gần, các chuyến bay thẳng cũng đã mở, nhưng tần suất ít, nên hầu hết du khách Trung Quốc không chọn Philippines làm điểm đến đầu tiên. *Thứ tư*, du khách Trung Quốc thiếu thông tin đầy đủ về các sản phẩm du lịch của Philippines⁽³⁾.

Tuy nhiên, nhằm cải thiện tình hình du lịch giữa hai nước, Chính phủ Trung Quốc có nhiều chính sách nhằm khuyến khích công dân Trung Quốc đến Philippines du lịch. Chẳng hạn, để thúc đẩy hơn nữa việc trao đổi và hợp tác du lịch giữa Trung Quốc và Philippines, Tổng cục Du lịch quốc gia Trung Quốc đã đưa ra các đề xuất sau: (1) Các cơ quan quản lý du lịch của hai chính phủ cần tăng cường đối thoại và thông tin liên lạc để tăng cường hiểu biết và tin cậy lẫn nhau. Tận dụng các cơ chế, nền tảng hiện có để không ngừng làm phong phú nội dung, hình thức hợp tác, trao đổi kịp thời các thông tin, chính sách mới nhất. Tổng cục Du lịch quốc gia Trung Quốc sẽ tích cực triển khai kế hoạch hợp tác du lịch và các văn kiện khác đã ký với phía Philippines, đồng thời hợp tác chặt chẽ hơn nữa; (2) Trước thực trạng công dân Trung Quốc đến Philippines du lịch, đề nghị các sở, doanh nghiệp du lịch Philippines phân tích sâu về thị trường nguồn của Trung Quốc, không ngừng phát triển các sản phẩm mới đáp ứng nhu cầu của du khách ở các mức độ khác nhau, và tăng cường quảng bá ở Trung Quốc để thu hút khách du lịch Trung Quốc tìm hiểu về Philippines; (3) Khuyến khích các hãng hàng không tăng cường các chuyến bay thẳng, khuyến khích trao đổi, hợp tác giữa các doanh nghiệp du lịch⁽⁴⁾.

Đặc biệt, ngày 3/1/2008, Đại sứ Trung Quốc Song Tao đã gặp Bộ trưởng Du lịch Philippines Durano, hai bên đã có những trao đổi về quan điểm tăng cường hơn nữa quan hệ hợp tác du lịch giữa hai nước. Đại sứ Song Tao cho rằng quan hệ hữu nghị giữa Trung Quốc và Philippines đã có từ lâu đời, nhất là trong những năm gần đây, với sự phát triển toàn diện và nhanh chóng của quan hệ song phương, hợp tác du lịch giữa hai nước đã có sức sống mạnh mẽ. Cả Trung Quốc và Philippines đều là những quốc gia giàu tài nguyên du lịch, hợp tác du lịch giữa hai nước có tiềm năng rất lớn. Hy vọng rằng hai bên sẽ cùng nỗ lực để thúc đẩy hợp tác du lịch. Đáp lại, ông Durano cho rằng quan hệ hợp tác du lịch giữa Philippines và Trung Quốc đã đạt được những kết quả đáng ghi nhận. Khách du lịch Trung Quốc đến Philippines đã tăng lên qua từng năm, và đã trở thành nguồn khách du lịch nước ngoài lớn thứ tư ở Philippines. Phía Philippines rất coi trọng thị trường du lịch

của Trung Quốc, sẽ tiếp tục tăng cường xây dựng cơ sở hạ tầng du lịch, nâng cao chất lượng dịch vụ, đón thêm nhiều du khách Trung Quốc đến Philippines.

Kể từ năm 2014, Cục Du lịch Philippines đã ra mắt biểu trưng và trang web “It’s More Fun in the Philippines” như một chiến dịch tiếp thị dành cho khách du lịch và người nước ngoài trên toàn thế giới. Theo đó, du khách sẽ có danh sách tất cả các điểm tham quan, hệ thống cơ sở dữ liệu về khách sạn, khu nghỉ dưỡng và đại lý du lịch ở Philippines. Từ đó, du khách sẽ chủ động lên kế hoạch cho chuyến đi xa, trải nghiệm tại đất nước Philippines một cách tiết kiệm và hiệu quả. Vì vậy, đây là một trong những lí do mà du khách Trung Quốc đến du lịch tại Philippines ngày càng đông hơn. Theo số liệu của Cục Du lịch (DOT, Departement of Tourims), Trung Quốc là một trong những thị trường du lịch lớn nhất của Philippines. Bất chấp tranh chấp trên biển với Philippines, lượng khách Trung Quốc đến nước này đạt mức cao nhất là 490.841 vào năm 2015 - cao hơn 24% so với năm 2014 và cũng là thị trường lớn thứ ba sau Hàn Quốc và Hoa Kỳ.⁽⁵⁾

Sau khi Tổng thống Rodrigo Duterte nhậm chức năm 2016, quan hệ Trung Quốc - Philippines đã có bước chuyển biến tích cực và tạo đà phát triển tốt. Trung Quốc hiện là đối tác thương mại lớn nhất, thị trường xuất khẩu lớn nhất, nguồn nhập khẩu lớn nhất và là nguồn khách du lịch lớn thứ hai của Philippines⁽⁶⁾. Theo Bộ Du lịch Philippines, doanh thu du lịch đã đạt tổng cộng 9,31 tỷ USD vào năm 2019, tăng 20,81% so với mức thu 7,71 tỷ USD vào năm 2018. Dựa trên dữ liệu từ Văn phòng Kế hoạch phát triển du lịch, Nghiên cứu và Quản lý thông tin, thị trường khách hàng đầu là Hàn Quốc có mức chi tiêu cho du lịch cao nhất với khoảng 2,6 tỷ USD, tiếp theo là Trung Quốc với 2,3 tỷ USD và Hoa Kỳ với 1,2 tỷ⁽⁷⁾. Bộ trưởng Du lịch Bernadette Romulo-Puyat cũng cho biết những con số liên tục tăng cho thấy thành quả của sự nỗ lực hợp tác của chính phủ, ngành công nghiệp và xã hội dân sự trong việc thực hiện hoá các mục tiêu của Chương trình Phát triển du lịch quốc gia giai đoạn 2016-2022 (NTDP), kế hoạch tổng thể về chương trình du lịch bền vững và bao trùm của đất nước được thiết kế để thúc đẩy sinh kế của các bên liên quan và phân tán lợi ích cho nông thôn⁽⁸⁾. Cũng theo đó, số lượng khách du lịch từ Philippines đến Trung Quốc ngày càng tăng.

Riêng trong năm 2017, theo dữ liệu do DOT công bố, có 1,33 triệu khách du lịch Hàn Quốc trong khoảng thời gian 10 tháng đầu năm, chiếm 24,33% tổng số lượt khách. Khách du lịch Trung Quốc đứng thứ 2 với 810.807 lượt, chiếm 14,81% thị phần, trong khi người Mỹ đứng thứ 3 với 785.269, chiếm 14,34%. So với con số cùng kỳ năm 2016, lượng khách Trung Quốc đã tăng 39,28%, trong khi khách Ấn Độ tăng 20,28%. Những sự gia tăng đó đã giúp tổng lượng khách quốc tế tăng 11,54% trong 10 tháng đầu năm (5,47 triệu so với 4,91 triệu trong cùng kỳ năm 2016). Điều đó cũng tạo ra doanh thu nhiều hơn cho Philippines, với

thu nhập từ du khách ghi nhận mức tăng hai con số là 36,28% tương đương 243,23 tỷ peso từ tháng 1 đến tháng 9, so với 178 tỷ pesos trong cùng kỳ năm 2016⁽⁹⁾.

Năm năm 2018, du lịch Philippines đánh dấu một cột mốc mới khi có đến 8.260.913 lượt khách đến, tăng 15,24% so với 7.168.467 lượt vào năm trước, rõ ràng con số này đạt mục tiêu 8,2 triệu năm trong Quy hoạch Phát triển du lịch quốc gia 2017-2022. Trong đó, Trung Quốc là nguồn khách lớn thứ hai với 1.743.309 lượt tới vào năm 2019, tăng 38,58% so với lượng khách đến năm 2018. Vào năm 2019, Trung Quốc là thị trường duy nhất đạt kỷ lục một triệu đến Sân bay quốc tế Manila Ninoy Aquino (NAIA), cửa ngõ chính của Philippines. Hơn nữa, tương tự như thị trường Hàn Quốc, Boracay mở cửa trở lại đã thu hút nhiều người Trung Quốc khiến lượng khách từ Trung Quốc đến Sân bay quốc tế Kalibo tăng đột biến lên 155,64%⁽¹⁰⁾. Cũng trong thời điểm này, Bộ Du lịch Philippines (DOT) cho biết khách du lịch Trung Quốc đã chi tổng cộng 2,33 tỷ USD khi đến thăm Philippines vào năm 2019. Dữ liệu của DOT cho thấy tổng cộng 1,74 triệu khách du lịch Trung Quốc đã đến Philippines vào năm 2019, tăng 38,58% so với năm 2018 (Xem Bảng 1)

Bảng 1. Lượng khách du lịch Trung Quốc đến Philippines giai đoạn 2008-2020

Đơn vị: Nghìn người

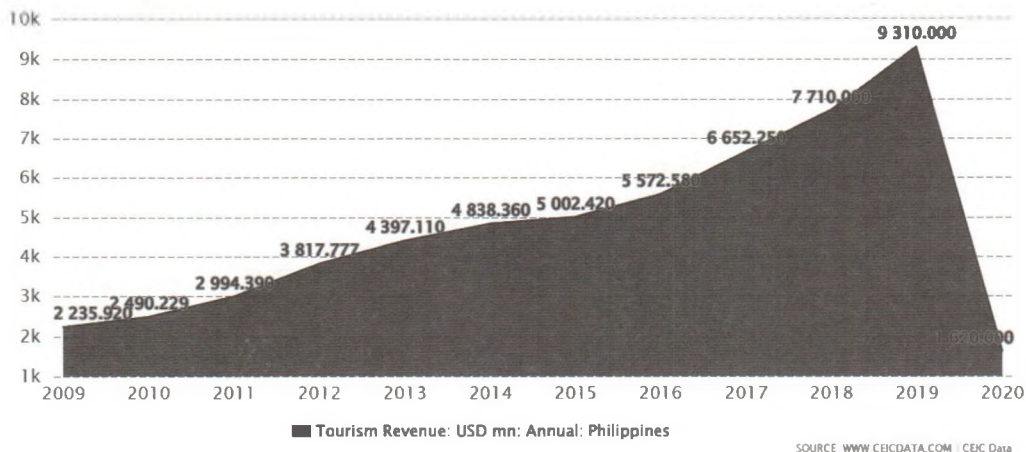
Năm	Số lượng
2008	163,689
2009	155,019
2010	187,446
2011	243,137
2012	250,883
2013	426,352
2014	394,951
2015	490,841
2016	675,663
2017	968,447
2018	1,257,962
2019	1,743,309
2020	170,432

Nguồn: Cục Du lịch Philippines (DOT), http://www.tourism.gov.ph/tourism_dem_sup_pub.aspx, truy cập ngày 18/4/2022.

Theo DOT, lượng khách du lịch quốc tế cao nhất từ trước đến nay của Philippines là 8,2 triệu lượt vào năm 2019, đóng góp 9,31 tỷ USD doanh thu (Xem hình 1), cao hơn 20,81% so với con số 7,71 tỷ USD của năm 2018⁽¹¹⁾. Tuy nhiên, vào tháng

12/2019, đại dịch Covid-19 đã tác động đến ngành du lịch do những biện pháp hạn chế đi lại nhằm phòng chống dịch được áp dụng, bên cạnh đó tâm lý e sợ cũng khiến nhu cầu đi du lịch của du khách sụt giảm đáng kể... Trong quý đầu tiên của năm 2020, thời kỳ bắt đầu hạn chế và cấm đi lại ở hầu hết các quốc gia, lượng khách du lịch quốc tế giảm 22%, dẫn đến doanh thu du lịch toàn cầu ước tính mất khoảng 80 tỷ USD⁽¹²⁾. Trong năm 2020, Philippines mất khoảng 400 tỷ Peso (hơn 8,3 tỷ USD) doanh thu du lịch do lượng khách du lịch giảm đột ngột trong bối cảnh đại dịch Covid-19⁽¹³⁾.

Hình 1. Doanh thu Du lịch của Philippines từ năm 2009-2020

Nguồn: Philippines Tourism Revenue, <https://www.ceicdata.com/en/indicator/philippines/tourism-revenue>, truy cập 6/4/2022.

Những số liệu trên cho thấy, Trung Quốc vẫn luôn là một thị trường khách du lịch trọng điểm của Philippines. Trong khi đó, khách Philippines đến Trung Quốc cũng tăng trưởng ổn định. Nhiều điểm đến của Philippines trở thành những điểm đến ưa thích của du khách Trung Quốc, đặc biệt du khách Trung Quốc rất thích loại hình nghỉ dưỡng biển tại Philippines. Hợp tác du lịch giữa hai nước còn thể hiện qua nhiều hoạt động như tham gia hội chợ du lịch, đón các đoàn khảo sát du lịch của doanh nghiệp và báo chí, phối hợp tổ chức các chương trình giới thiệu du lịch và phát động thị trường. Những hoạt động hợp tác trong lĩnh vực văn hóa, du lịch đã góp phần thúc đẩy mối quan hệ giữa hai nước Philippines và Trung Quốc.

3. Một vài nhận xét

Thứ nhất, bước qua thế kỷ XXI, mối quan hệ hợp tác du lịch giữa Philippines và Trung Quốc đã có nhiều bước tiến rõ rệt. Chính phủ hai nước đã tạo điều kiện để nhân dân hai nước có cơ hội tiếp cận và giao lưu. Minh chứng rõ nhất là qua các hoạt động du lịch được tổ chức thường xuyên và liên tục.

Thứ hai, Trung Quốc luôn là một trong những thị trường khách du lịch trọng điểm của Philippines. Nhiều điểm đến của Philippines trở thành những điểm đến ưa thích của du khách Trung Quốc, đặc biệt du khách Trung Quốc rất thích loại hình nghỉ dưỡng biển tại Philippines. Những hoạt động hợp tác trong lĩnh vực văn hóa, du lịch đã góp phần tăng cường quan hệ giữa hai nước Philippines và Trung Quốc.

Thứ ba, Philippines hưởng lợi nhiều từ Trung Quốc từ các chiều kích khác nhau, do đó mối quan hệ này sẽ còn tiếp tục phát triển mạnh mẽ. Việc hợp tác chặt chẽ với Trung Quốc trong lĩnh vực du lịch đã giúp Philippines phát triển kinh tế, ổn định dần tình hình trong nước và nâng tầm vị thế trên trường quốc tế. Có thể thấy, trong những năm trở lại đây Philippines gia tăng quan hệ với các nước lớn trong khu vực và trên thế giới.

TÀI LIỆU TRÍCH DẪN

- (1) Cục Thống kê Philippines.
- (2) Cebu.chineseconsulate.org, 2006, *Tình hình hiện tại của ngành du lịch Trung Quốc và sự phát triển của ngành du lịch Trung Quốc-Philippines* [中国旅游业现状和中菲旅游业的发展情况], http://cebu.chineseconsulate.org/jlyhz/14/200607/t20060704_5643164.htm, truy cập 25/ 3/2022.
- (3) Cebu.chineseconsulate.org, 2006, t.lđđ.
- (4) Cebu.chineseconsulate.org, 2006, t.lđđ.
- (5) Đại sứ quán Trung Quốc tại Philippines, 2008
- (6) Li Jianwei and Ramses Amer, 2018, *Chuyến thăm của ông Tập tới Philippines: Hàm ý cho mối quan hệ Trung Quốc-Philippines*, <https://isdpeu/publication/xis-visit-to-the-philippines/>, truy cập ngày 24/3/2022.
- (7) Joyce Ann L. Rocamora, 2020, *Doanh thu du lịch Philippines đạt mức cao nhất mọi thời đại \$9,31-B vào năm 2019*, <https://www.pna.gov.ph/articles/1095319>, https://www.pna.gov-ph.translate.google/articles/1095319?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=vi&_x_tr_hl=vi&_x_tr_pto=sc, truy cập ngày 1/4/2022.
- (8) Xinhua, 2020, *Khách du lịch Trung Quốc chi hơn 2,3 tỷ đô la ở Philippines vào năm 2019*, <https://www.chinadaily.com.cn/a/202003/03/WS5e5daae4a31012821727bc4e.html>, truy cập ngày 4/4/2022.
- (9) Rappler, 2017, *Người Hàn Quốc, Trung Quốc là những khách du lịch có độ PH hàng đầu trong 10 tháng đầu năm 2017*, <https://www.rappler.com/business/191242-koreans-chinese-tourists-philippines-october-2017/>, truy cập ngày 30/3/2022.
- (10). Tourism.gov.ph, 2019, *Lượt khách đến đạt 8.26 triệu lượt*, http://www.tourism.gov.ph/industry_performance/Dec2019/Visitor_Arrivals_Report_FY2019.pdf, truy cập ngày 3/4/2022.
- (11) Xinhua, 2020, t.lđđ.
- (12). PWC.com, 2020, *Tác động của Covid-19 đối với ngành Du lịch Philippines* <https://www.pwc.com/ph/en/publications/tourism-pwc-philippines/tourism-covid-19.html>, truy cập ngày 4/4/2022.
- (13) Xinhua, 2021, *Philippines mất hơn 8 tỷ USD doanh thu du lịch vào năm 2020*, http://www.xinhuanet.com/english/2021-02/03/c_139718244.htm, truy cập ngày 20/3/2022.